

Literatuur

Signalement

In 1979 ontving het Stadsarchief van ir Max Cahen uit Vught een 'anecdotische beschrijving' van de *Joden in 's-Hertogenbosch in mijn jeugd, 1920-1940*.

De heer Cahen wandelt langs hun woningen en vertelt over een wereld die niet meer bestaat. Cahen neemt in zijn herinneringen geen blad voor de mond, sommige joodse stadgenoten krijgen er ongenadig van langs, anderen worden met liefde herdacht. Verhalen over de families Bendiks, Heertjes, Lion en De Winter, waarvan er velen niet meer terugkeerden.

Cahen verhaalt natuurlijk ook over het godsdienstig leven: hoe liberalen en orthodoxen de joodse feestdagen vierden, hun gebruiken en rituelen. Het is er niet meer.

De sfeer in de stad, aldus Cahen was 'katholiek en vijandig protestant. De joden werden door beide richtingen als een noodzakelijk kwaad nog juist geaccepteerd. Dat mocht dan ook wel, want, wat er in Den Bosch aan industrie was, kwam door joodse ondernemers: Goulmy en Baar (sigaren), Lewin (capsule fabriek), Azijnman (sigaren), Van der Heijden (tricotages) en Cahen

(papierverpakkingen)'. Cahen's *Mémoires, 1939-1945*, die het Stadsarchief ook mocht ontvangen, gaan over de Grote Verschrikking. De fabriek die hem en zijn familie door de bezetter ontnomen wordt en verruïneerd, vlucht- en onderduikpogingen, de omzwervingen van Cahen zelf, de vele verschrikkingen, zijn werk in het zogenoemde 'Philips Kommando', deportatie naar Westerbork en Auschwitz, waar hij onder meer te werk gesteld werd voor de duitse firma Telefunken en Hagenuk. Rond 27 oktober 1944 hoorde dwangarbeider Cahen het Wehrmachtsbericht: 'Die Westseite der Stadt Herzogenbusch liegt unter schwerem Trommelfeuer', waarop Cahen tegen een mede-dwangarbeider zei: 'Ich höre soeben dass meine Fabrik zerstört worden ist'. Cahen keerde terug en moest helemaal opnieuw beginnen. Velen keerden niet terug.

Een geheel ander karakter dragen de door het Stadsarchief verkregen dagboeken en dagboekfragmenten van inwoners van 's-Hertogenbosch, echter voornamelijk betrekking hebbend op de maanden september en oktober 1944. Ook dit verzameld materiaal draagt bij aan de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog.

Op basis van dergelijke bronnen verscheen in het voorjaar de dissertatie van H. Termeer, *Het geweten der natie. De voormalige illegaliteit in het bevrijde Zuiden, september 1944-mei 1945* (Assen, 1994). In dit lijvige werk wordt een stevige aanzet gegeven tot de wetenschappelijke geschiedschrijving van bezetting, verzet en illegaliteit in het Zuiden die nog nauwelijks op gang is gekomen. Termeer kent de illegaliteit in het Zuiden een ander karakter toe dan het verzet boven de rivieren. De illegaliteit was nauwelijks georganiseerd en vaak 'onzichtbaar'. De sterk besloten gemeenschappen op het Brabantse platteland vormden vaak een zwijgzaam front tegenover de bezetter en ook buiten katholieke kring drongen geruchten niet door. Het boek gaat overigens over meer dan het (katholiek) verzet. Zo komen in Termeers boek de oud-illegalen en hun verhouding met de 'nieuwe' maatschappij ter sprake, evenals de zuiveringen en de 'normalisatie van de staatkundige verhoudingen'. Er ontwikkelde zich een ware machtstrijd tussen 'vernieuwers' van de samenleving en zij die het 'oude vertrouwde' weer terug wensten.

Aart Vos